

Іван Васильович КРИЩАК,

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

**ВРАЖЕННЯ ВІД НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «КРИМІНОЛОГІЯ
(ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)» (2025) ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ Ю. В.
ОРЛОВА¹ З АКЦЕНТАМИ ВАЖЛИВОСТІ ВЧИТЕЛІВ І НАСТАВНИКІВ У
НАШОМУ ЖИТТІ**

Видання відзначається науковою глибиною, академічною строгою структурою та високим рівнем міждисциплінарного підходу, що забезпечує комплексне розуміння явища злочинності, її закономірностей та механізмів протидії. Видатні особистості, професори О. М. Литвинов і Ю. В. Орлов, зробили значний внесок у розвиток кримінологічної школи, закладаючи основи сучасного осмислення кримінологічних процесів. У посібнику простежується зв'язок між спадщиною видатних вчених та сучасними тенденціями кримінологічної науки, що робить видання не лише навчальним, але й науково-практичним орієнтиром для нових поколінь юристів. Пропонується не лише системний аналіз злочинності, а й розкривається важливість наставництва, спадковості наукової школи та моральних орієнтирів у вихованні нового покоління правників. Особливий акцент зроблено на ролі таких вчителів, як академік О. О. Погрібний, які не лише передавали знання, але й формували професійну культуру та академічні традиції. З огляду на високу якість, глибокий аналіз та актуальність, навчальний посібник «Кримінологія (Загальна частина)» (2025) є вагомим внеском у юридичну науку, що сприятиме підготовці висококваліфікованих фахівців та забезпечить розвиток кримінологічного мислення у майбутніх юристів та науковців.

Ключові слова: кримінологія, вчитель, наставник, екзистенція,

---

¹ Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.

цінності, Бог, духовність.

Ю. В. Орлов та О. М. Литвинов у розвитку кримінологічної школи ХНУВС. Юрій Володимирович Орлов, не побоїмось сказати, є світилом сучасної юриспруденції у галузі юридичної науки – кримінології, не лише для Харківського національного університету внутрішніх справ, але й для всієї України та іноземних держав. Широка цитованість вченого свідчить про великий авторитет, здобутий у результаті непосильної праці. Ми пишаємось, що можемо працювати з такими глибами/метрами юридичної науки, як О. М. Литвинов та Ю. В. Орлов. Побажаємо нашим видатним вченим багатоліття.

Приємно, що у нашому Університеті почитаються Вчителі. Юрій Володимирович складає велику шану Олексію Миколайовичу Литвинову, який створив особливий тренд кримінологічної науки не лише у м. Харкові, але й в усій Україні. Відчувається паритет взаємовідносин, коли вчені завжди допомагають один одному виводити науковий матеріал на якісно вищі/нові щаблі актуалізації та наукової новизни, що можна порівняти із життєм рівноапостольних Кирила і Мефодія. Коли один брат нездужав і занепав, інший завжди йому допомагав і брав ношу терпіння і подвигу на себе: *«Вот, брат, были мы с тобой как два вола в упряжи, пахали одну борозду, и я у леса <, дойдя борозду,> падаю, свой день окончив. А ты хоть и очень любишь гору, но не моги ради горы оставить учительство своё, ибо чем иным можешь ты лучше достичь спасения?»* (**Слова святого рівноапостольного Кирила своєму братові Мефодію**).

Сприйнятність О. М. Литвинова у науковому світі видна з особистих розмов із вченими різних регіонів нашої країни. Насамперед, це живе вступне/вітальне слово та різного роду виступи на конференціях, які хочеться чути знову, де міститься особлива глибина Духу. Говорячи про Ю. В. Орлова, слід зауважити, що одна справа, коли авторський колектив віддає рукописи, а інша – бачити готовий продукт, який настільки вдосконалений, виведений на високі щаблі науковості, вченості, обізнаності та важливості того, що є основним у науковому/повсякденному житті чи навчанні, коли не віриш у те, що ти писав той чи інший текст. У цьому й важливість головного редактора – спрямувати в єдине русло, викласти максимально однаковими мовою і стилем той чи інший навчальний/науковий матеріал, що притаманне Ю. В. Орлову.

Неодмінно після прочитання навчального посібника «Кримінологія (Загальна частина)» 2025 року за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова у курсанта чи викладача, юриста-практика складеться загальне найкраще враження про кримінологічну науку та бажання глибинно займатися багатьма її проблемами, цим самим поглиблюючи знання з кримінального чи кримінально-виконавчого права. Даною рецензією ми прагнемо привернути увагу до прочитання та розмірковування всього, що викладено у тексті навчального посібника.

Особливо простою мовою написаний розділ «Історія розвитку та

сучасний стан кримінології». Слід відзначити, що весь підручник просякнутий ціннісно-сисловою та екзистенційною домінантою, а точніше – глибинними положеннями багатьох шкіл кримінології світового рівня, використовуючи знання філософів, літераторів, багатьох інших видатних особистостей через міждисциплінарні грані сучасної кримінологічної науки.

Слід сказати, що це по-справжньому академічний курс, який на високому рівні подає/припідносить загальну частину кримінології. Хочеться на майбутнє побажати сил і насаги нашим вченим щодо видання підручника з кримінології у форматі питань і відповідей, подібно екзаменаційному курсу, що неодмінно допоможе зрозуміти/усвідомити нові смисли кримінологічної науки. Вдячні Ю. В. Орлову за добре продуману структуру навчального посібника¹.

Сильним є розділ про тенденції злочинності, що висвітлені Ю. В. Орловим на с. 95–117, а саме: «2.1.4. Тенденції злочинності: загальнотеоретична характеристика», «2.1.5. Тенденції відтворення злочинності в Україні в умовах війни», які свідчать про якісну новизну у кримінологічній науці, її інноваційний розвиток, коли ніде нічого подібного не прочитаєш. У цих підрозділах міститься сучасна оновлена статистика, що дає зрозумілість, ясність та доступність окремих показників стану злочинності та діяльності правоохоронних органів (2021 – 10 міс. 2024 рр.). Вважаємо, що ці два підрозділи слід прочитати кожному через особливу актуальність. Щось подібне здійснив професор В. І. Тютюгін, виступивши зі своєю доповіддю про детальний аналіз КК України на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Наукова спадщина професора В. Я. Тація й актуальні проблеми кримінального права», присвяченій 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація, що відбулася 21 січня 2025 року.

Нам потрібно частіше проводити меморіальні заходи, присвячені пам'яті вчителів. Слід особливо цінувати тих, хто поряд з нами та робить неоціненний внесок у розвиток науки у нашому Університеті. Це – такі легендарні особистості, доктори наук, як: В. А. Греченко, А. Т. Комзюк, І. В. Чорний, О. В. Тягло, В. П. Ємельянов, А. М. Шульга, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та низка інших. І, звичайно ж, слід віддати особливу шану засновнику нашого Харківського національного університету внутрішніх справ у незалежній Україні – О. М. Бандурці, який зумів згуртувати навколо своєї особистості та спільної справи – професіоналів свого часу, наукова школа та вченість яких продовжує еволюціонувати/жевріти/розвиватися до цього дня. Саме з їхнього вітального слова повинні розпочинатися усі наукові заходи сьогодення. Вони здобули загальне визнання усього колективу.

Про значення Вчителя, академіка О. О. Погрібного у моєму житті. В науці – як у монастирях: якщо почитаєш старця, складаєш йому шану, доглядаєш за ним до останнього, значить, у тебе є майбутнє. Ці слова найкраще відобразилися у словах апостола Павла до Євреїв (13:7):

¹ Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>

«Поминайте наставников ваших, которые проповедовали вам слово Божие, и, взирая на кончину их жизни, подражайте вере их» (ці слова найчастіше зустрічаємо у житті преподобного Амфілохія Почаївського). Так було з моїм Вчителем і наставником, – *Олексієм Олексійовичем Погрібним*, коли він переніс надзвичайно важку операцію на серці, яке вдалося «завести» з третього разу, коли лікарі сказали, що це справжнє Чудо Боже, адже вони такого зношеного Серця ще не бачили. І ось коли *Олексій Олексійович* йшов на важку операцію, мені вдалося зателефонувати до знаного православного старця Галичини/Івано-Франківщини отця Стефана Сірака (слово *«Дитино, то все буде добре»* написано мною у 2018 році), який щодня приймав десятки, сотні людей. Зі старцем ми тримали тісний, майже п'ятнадцятирічний, зв'язок як «духівника і духовного чада». Тоді отець Степан сказав: *«Скажіть професору, що все буде добре, що операція пройде успішно»*. Радощам Олексія Олексійовича не було меж, і з таким настроєм він ішов на операційне втручання. Звичайно ж, де лише можливо було, ми тримали молитовну оборону. І ось, коли минув деякий час після операційного втручання, за порадою монахинь зі Свято-Борисо-Глібського жіночого монастиря м. Харкова, прихожанами якого ми були понад десять років, не пропускаючи жодної недільної Божественної Літургії, вони сказали, що *Олексію Олексійовичу* треба Причаститися Святих Христових Тайн, оскільки чужа кров, яка зараз текла у його жилах, повинна бути наповненою Кров'ю Христовою, про що мною і було сказано *Олексію Олексійовичу*.

О. О. Погрібний уперше, як він сказав, у своєму житті Причастився Святих Христових Тайн – Тіла і Крові Господа і Бога й Спаси нашого Ісуса Христа у Свято-Іоанно-Усікновенському Храмі м. Харкова з рук великого православного старця, духівника Харківської єпархії, настоятеля Храму з 70-х років – отця Ярослава Бовтюка (родом з Івано-Франківщини), з яким також понад десять років спілкувалися, а понад три роки мав змогу прислужувати у Храмі кожного недільного дня¹. До речі, старець Ярослав освячував квартиру та завжди сугубо молився за здоров'я Олексія Олексійовича, адже вони вже були добре знайомі особисто. Коли *Олексій Олексійович* вийшов із Храму – радості його не було меж. Попри щирість та відкритість, Олексій Олексійович умів тримати паузу. А тут відразу ж, вийшовши з Храму, він говорить з глибини душі, з повною щирістю та відкритістю: «Я тобі ще багато всього розкажу про свого вчителя Івана Омеляновича Середу», за яким Олексій Олексійович доглядав до останнього. Тобто, тут спостерігалася велика повага і спадковість поколінь учня та Вчителя.

Особливе здивування викликало у представників спеціалізованої вченої ради, в якій 22 січня 2011 року я захищав дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, коли Олексій Олексійович, перебуваючи на реабілітації у санаторії «Бермінводи», приїхав

¹ Курсанти університету відвідали пам'ятник церковної архітектури – Свято-Іоанно-Усікновенський Храм м. Харкова. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/3080>

на мій захист, де опонентами були такі знані особистості-професори, як: А. М. Колодій, Д. В. Лук'янов, а членами ради – О. О. Погрібний, М. О. Баймуратов, О. Ф. Скакун, О. М. Головка, О. В. Марцеляк, В. О. Серьогін, Д. В. Лук'янов, А. М. Запорожець, Є. О. Мічурін та ін. Коли відбулося зачитування відгуків на дисертацію, прозвучала фраза: «Таке враження, що тут зібралася уся Національна академія правових наук України». О. В. Марцеляк зауважив: «Ми знали, що Олексій Олексійович стоїть за вас горою, але не думали, що настільки». Справді, відчувалася особлива сила і авторитет Вчителя...

Уже через чотири місяці після захисту мого дисертаційного дослідження Олексія Олексійовича не стало. Перестало битися велике серце справжнього вченого, людини широкої Душі. Батьки по-праву сказали: «Ти зрозумієш лише згодом, що таких людей зараз немає». Олексій Олексійович мав унікальну якість – він ніколи не запізнявся. Раніше за всіх приходив на роботу, вже о 7:30 він був у своєму робочому кабінеті. Коли у НАПрН України панахида розпочалася об 11:30, яку звершував протоієрей Анатолій Кваша, згодом ієромонах Єрмоген, то чудом Божим вона завершилася рівно о 12:00, коли була запланована церемонія офіційного прощання з Олексієм Олексійовичем, що мене особливо здивувало. Хоча, звичайно ж, у цей час ніхто на годинник не дивився. І коли ми приїхали до м. Одеси з професором, академіком М. І. Іншиним, то було рівно 00:00 годин, коли ми залишили Олексія Олексійовича для завтрашнього відспівування у нині частково зруйнованому Спасо-Преображенському кафедральному соборі м. Одеси, що мене також особливо здивувало. Ще багато чудес було, коли ми цілим Свято-Борисо-Глібським жіночим монастирем молилися, плакали і споминали про упокоєння безсмертної душі Олексія Олексійовича у Царстві Небесному. Були сказані прекрасні слова монахинь, що звідти Олексій Олексійович може більше допомогти, ніж був би живим. І ось вже скільки років минуло, та не пройшло жодного дня, щоб ми не згадали у молитвах про великого Вчителя Олексія. Відчувається його постійна допомога та унікальна школа, яку він дав мені, недостойному за промислом Божим. Його харизматичний Дух почиває на синові Сергієві, який сьогодні є *суддею Великої Палати Верховного Суду України*, а також на багатьох вдячних учнях, суддях, прокурорах, професорах, усіх, хто знав і хоча б один раз мав змогу спілкуватися з людиною великої душі і серця – Олексієм Олексійовичем Погрібним. *«Бог же не є Бог мертвих, а живих. Бо в Нього всі живі»* (Лк.20:38). *«Я Бог Авраама, и Бог Исаака, и Бог Иакова? Бог не есть Бог мертвых, но живых»* (Мф.22:32).

Як ім'я Олексія, чоловіка Божого, прославляється в одній професорській родині? Саме так, йдеться про Олексія Миколайовича Литвинова. Принагідно скажу: коли останній раз мені вдалось поспілкуватися з Олексієм Миколайовичем Литвиновим, то він сказав такі хороші слова, що коли виникло питання із його докторським дисертаційним дослідженням, то були різні міркування стосовно спеціальності 12.00.07 або 12.00.08. На цій зустрічі був А. Т. Комзюк та О. О. Погрібний, де Олексій Олексійович чітко сказав: «За спеціальністю 12.00.07 у нас багато докторів, а

треба обрати 12.00.08». Так і сталося. Ми наглядно бачили, як лише за десятиліття трудів О. М. Литвинова він приніс великі плоди. Нашій кримінологічній школі ХНУВС за короткий час вдалося пройти той шлях, що інші проходять десятиліттями, та здобути абсолютну першість, яку утримуємо до сьогодні. Тут бачимо Благословення вчителя і повагу учня. Безперечно, велика заслуга належить Ю. В. Орлову, який разом з О. М. Литвиновим видавали унікальні праці, рівним яким не було в Україні. Це, зокрема: «Нариси з кримінології постмодерну» (2019), «Антипостмодерн: кримінологічні етюди» (2020), «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» (2021). Пам'ятаємо стрічку новин на сайті ХНУВС, коли кожного разу усі чекали на новий «Вісник Кримінологічної асоціації України» – про що ж цього часу напишуть провідні вчені, що було для інших певним дороговказом у науці.

«Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» (2021) – це книга, яка зазнала великого розголосу. Це був бренд кримінологічної науки, завдяки чому кримінологія здійнялася на нові рівні й щаблі осмисленості. Ось цей паритет Вчителя, наставника, колеги, друга, брата спостерігався між О. М. Литвиновим та Ю. В. Орловим. Приємно за велику повагу Юрія Володимировича до Олексія Миколайовича. Знаю по собі, як багато значить Благословення на наукову працю великого метра сьогодення – Олексія Миколайовича Литвинова. Він вже зараз став Учителем серед Вчителів, підготував велику плеяду учнів, багато з яких стали докторами наук. Користується, безсумнівно, великою повагою і заслуженим авторитетом серед таких провідних вчених кримінологічної науки як П. Л. Фріс, О. М. Костенко, О. М. Джужа, В. І. Борисов, В. В. Голіна та багатьох інших з різних регіонів нашої держави. Це – унікальна якість вченого, бути сприйнятим у наукових колах, щоб до твого слова прислухалися, що сьогодні є великою рідкістю. І ось О. М. Литвинову вдалося її досягти.

Акцентуємо на великій ролі Благословення в житті науковця з боку Вчителя. А саме йдеться про Благословення *О. О. Погрібного*, яке, як видно неозброєним оком, сьогодні невидимо почиває на О. М. Литвинові. Тут можна сказати словами із життя великого праведника Серафима: *«Сей із рода нашого»*. Тому коли хочеш побачити частинку справжніх Вчителів, зокрема таких, якими були наші викладачі, слід хоча б раз у житті поспілкуватись з Олексієм Миколайовичем Литвиновим. Можна сказати, що сьогодні таке Благословення Олексія Миколайовича почиває на Ю. В. Орлові. Безперечно, що О. М. Литвинов, нині виконуючи обов'язки ректора Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут», переживає за свою школу, тримає молитовну оборону, володіє інформацією, яка стосується кафедри, цікавиться справами, адже це його також дітище і нива, на якій Вчений високого масштабу потрудився вельми плідно.

Ну і куди ж без сім'ї. Як приємно, що прекрасний синочок, за якого ми завжди молимося, наступник вчителя нинішніх Вчителів О. М. Литвинова, зветься Олексій, який, дай Бог, щоб зростав на втіху, радість і славу своїм

Батькам!

На першій моїй зустрічі з ученим, О. М. Литвиновим, що промислом Божим відбулася 23 лютого 2022 року, у переддень початку великої російсько-української війни, були закладені підвалини того, щоб предметно займатись дослідженнями у кримінологічній науці. Ми розпочали розмову про постать та пам'ять *Олексія Олексійовича Погрібного*. Пам'ятаю, з яким натхненням читав монографію «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» (2021) професорів О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова¹ до 4 години ранку, а о 5-й почався обстріл м. Харкова з боку російської федерації. Найголовніше, пригадується, як *Олексій Миколайович* сказав, що ми назвали свого сина Олексієм на честь Олексія, чоловіка Божого, у пам'ять і згадку про Олексія Олексійовича Погрібного, якого Олексій Миколайович вважає своїм Вчителем, що особливо приємно. Тобто, десь у цьому достойному продовжувачу роду, немовляті Олексію, ми бачитимемо велику часточку безмежної душі *Олексія Олексійовича Погрібного*. Дай Бог сили й щастя, мудрості й добра, щоб маленький Олексій зростав на втіху й радість своїм батькам – *Олексію Миколайовичу та Євгенії Олексіївні*, його прекрасній дружині. Тож, як бачимо, в житті важливо так поступати, щоб наші сучасники й ті, хто буде після нас, захотіли називати дітей іменами тих людей, які залишили добрий слід у нашому житті. Пам'ятаємо вислів: «Як корабель назвемо, так він і попливе». Приємно те, що ім'я Олексія, чоловіка Божого, пам'ять якого ми святкуємо 30 березня, особливо прославляється у сім'ї вчених-професорів не на словах, а в реальному житті, в родинних іменах батьків та дітей. Тож бажаємо прекрасній родині добробуту та довголіття, миру, щастя і добра та щиро вдячні за підтримку й допомогу.

Значення навчального посібника в умовах нинішнього дня та побажання щодо наступних навчально-наукових видань. Детальний аналіз навчального посібника «Кримінологія (Загальна частина)» 2025 року дає підстави говорити про фаховість солідного видання, де кожна тема суттєво переосмислена, а головне – перебудована під пильністю головного редактора, професора Ю. В. Орлова. Водночас, чим більше ми спростимо викладення матеріалу у підручнику, чим більше простих слів і цитат видатних особистостей використовуватимемо, тим більше користі отримає курсант/студент та будь-який читач. Це воістину академічний курс із Загальної частини кримінології, що потребує глибинного розмірковування. Він неодмінно знайде свого читача – усіх тих, хто бажає вийти з суто навчального матеріалу на якісно вищі щаблі обізнаності. Для того, щоб зацікавити курсанта, викладача, слід дати хоч би поверхневу характеристику такого поважного видання у цей непростий час російсько-української війни. Зосередимося на найбільш важливих положеннях, які

---

¹ Кріцак І. В. Враження від прочитаної книги О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» або майбутнє Харківської кримінологічної школи, зачатки її становлення та подальшого інноваційного розвитку: духовно-ціннісні аспекти проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 154–165.

потрапили у поле нашого зору:

- **с. 10-11.** Проблеми забезпечення суспільства від такого соціального зла, як злочинність, турбували людство впродовж усієї історії його існування, починаючи із зародження держави та права. При тому ця проблема традиційно зводилась й досі зводиться до чотирьох принципових питань: - які діяння визнавати кримінальним правопорушенням? - яким має бути покарання за вчинене кримінальне правопорушення, які перед ним ставити цілі? - яким чином покарання має виконуватись та відбуватись, аби досягти поставлених цілей? - як не допустити вчинення можливих кримінальних правопорушень, запобігти їм?

- **с. 11-12.** Питання, про шляхи, способи запобігання кримінальним правопорушенням, виводить допитливий розум на геть інші горизонти мислення, адже спонукає до обговорення каскаду похідних (чи-то-пак первинних, фундаментальних) проблем про причини, умови кримінально протиправної поведінки й злочинності як специфічного масового соціального феномену. І ці проблеми є непересічними, узалежнюються від низки світоглядних, концептуальних засновків, орієнтацій пізнання соціальної дійсності у всьому її багатоманітті: економічний, технологічний, правовий, культурно-психологічний (особистісні й колективні, свідомі й безсвідомі стани, процеси), цивілізаційний, політичний (геополітичний, регіональний, місцевий) та інші виміри. У спробах здійснення пізнавальної метаінтеграції, заточеної на розкриття причин та умов, закономірностей відтворення злочинності та, на підставі цього, на розроблення заходів системної їй протидії, запобігання народжується та розвивається наука кримінологія.

Прийнято вважати, що кримінологія замикає триаду так званих наук кримінально-правового циклу (кримінальне право, кримінально-виконавче право, кримінологія). Насправді йдеться не про функціональне замикання, а про інтелектуальне живлення. Варто говорити про засадничу роль кримінології як для кримінального, так і кримінально-виконавчого права. Останні дві науки мають догматичну природу, сфокусовані на вивченні норм права, правовідносин. Ними вони й обмежені. Натомість кримінологія є наукою недогматичною в цілому. Вона є наукою міждисциплінарною, адже пізнання злочинності, її причин та умов вимагає інтеграції знань з юриспруденції, психології, соціології, економіки, демографії, статистики тощо.

- **с. 12-13.** До основних компонентів предмета науки кримінології традиційно відносять:

1. *Злочинність* як складно-утворений, історично мінливий, відносно-стійкий, інституційний соціально-правовий феномен, який принципово не зводиться до суми всіх кримінальних правопорушень, що представляють його зовнішній, кількісний бік. Злочинність виявляє власні закономірності

існування, розвитку, узалежнюється від численних факторів соціального та природного походження.

2. *Детермінація та детермінанти злочинності.* Під терміном «детермінанти злочинності» розуміють її причини, умови та інші фактори, з якими вона тим чи іншим чином пов'язана. Детермінація – процес породження, зумовлення, відтворення злочинності у зв'язку з визначеними факторами (детермінантами, чинниками). Саме детермінанти злочинності є головним об'єктом впливу антикримінальних заходів, що розробляються наукою кримінологією та націлені на протидію злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням.

3. *Особа та особистість кримінального правопорушника.* Об'єктивно існуючі в суспільстві соціальні протиріччя детермінують злочинність через призму індивідуального, особистісного. Жоден зовнішній, об'єктивний фактор не дає результату у виді кримінального правопорушення, не проходячи крізь особистісні пласти свідомого (ціннісні установки, досвід, фізичні та психічні вади тощо) та безсвідомого (витіснені травми, комплекси, невротичні гони й т. п.). Відтак, кримінологічне дослідження особи (атрибутивна категорія) та особистості (сутнісна категорія), особливостей її структури, здійснення кримінологічного особистісного профілювання обумовлює виявлення глибинних детермінант кримінальної активності, дає можливість індивідуалізувати запобіжний вплив з метою досягнення максимальної ефективності у протидії злочинності в цілому.

4. *Окреме кримінальне правопорушення в розрізі вчення про механізм індивідуальної кримінально протиправної поведінки.* Не з'ясувавши механізм одиничного кримінального правопорушення, не виявивши специфіку його розгортання від формування мотивації до посткримінальної поведінки, впливу ситуації на прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення, його реалізації, ролі жертви у цьому процесі, неможливо забезпечити достатню повноту як наукового уявлення про сам феномен злочинності, так і кримінально-превентивної діяльності.

5. *Протидія злочинності та запобігання окремим кримінальним правопорушенням* – фіналізуючий компонент предмета кримінології, на забезпечення науковою інформацією якого «працюють» всі попередньо зафіксовані складові предмета кримінології. Протидія злочинності становить особливого роду управлінську діяльність, спрямовану на нейтралізацію (зниження впливу) детермінант злочинності, факторів окремих кримінальних правопорушень та їх груп.

- с. 17. Кримінологія – це комплексна міждисциплінарна наука, яка має на меті розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо зниження криміногенних загроз шляхом дослідження злочинності, закономірностей її детермінації, особи й особистості кримінального правопорушника, механізму індивідуальної кримінально протиправної поведінки, формування на цій основі знань, рекомендацій та пропозицій щодо протидії злочинності, запобігання окремим її проявам.

Поряд із цим кримінологія є навчальною дисципліною, курс якої також поділений на Загальну та Особливу частини, що відповідає логіці описаної вище системи наукових кримінологічних знань. Будучи навчальною дисципліною, кримінологія забезпечує: - наступність в її розвитку; - формування у правників, фахівців у галузі правоохоронної діяльності цілісного та системного бачення всього різноманіття кримінальних проявів, злочинності, її детермінації; - компетентність у застосуванні заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням, основних принципів та вихідних начал організації системи протидії злочинності, усвідомлення в ній своїх функцій, а також ролі інших її суб'єктів.

- **с. 18.** Значення Особливої частини кримінології полягає у формуванні масивів емпіричної кримінологічної інформації, її узагальненні та аналізі, розробленні на підставі цього заходів та засобів протидії як злочинності в цілому, так і запобігання окремим видам кримінальних правопорушень, забезпечення кримінологічної безпеки в державі, регіонах, окремих населених пунктах. Наскрізними стосовно Загальної та Особливої частин кримінології є окремі кримінологічні теорії: економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки (В. М. Попович), політико-кримінологічна теорія протидії злочинності (Ю. В. Орлов), соціально-правова теорія протидії злочинності (О. М. Литвинов) і т. п. Вони є комплексними, предметно наскрізними. Крім того, в структурі Особливої частини зарубіжної кримінології (а впродовж останніх десяти років й у вітчизняній науці) часто виділяють окремі наукові галузі, як-то: політична кримінологія (вивчення політичної злочинності), кримінопеналогія (вивчення злочинності в установах виконання покарань закритого типу), кримінофамілістика (дослідження злочинності проти близьких осіб, проти інституту сім'ї), криміногеронтологія (вивчення злочинності осіб похилого віку) тощо.

- **с. 18.** Окреслення предмета та завдань кримінології не залишає сумніву в тому, що ця наука є комплексною, адже торкається й особливостей функціонування людського організму як складноорганізованої біосоціальної системи (в аспекті біологічних факторів злочинності), і підвалин існування суспільного організму, «підсвічує» наявні в ньому протиріччя найбільш різноманітного характеру – від економічних до духовних, культурно-психологічних, політичних тощо. Широкий спектр указаних об'єктів вимагає залучення кримінологією до свого дослідницького інструментарію знань численних наук.

- **с. 19.** Варто погодитись із тими науковцями, які вказують, що не було б сенсу вести мову про особистість кримінального правопорушника, якщо їй не притаманні властивості, відмінні від особистісних якостей тих,

хто не вчиняє злочинів¹. Для кримінолога особистість становить інтерес не сама по собі, а лише тією мірою, якою її властивості детермінують злочинну поведінку. Однак кримінологія, вивчаючи особистість злочинця у нерозривному зв'язку з антисуспільною поведінкою, не може не спиратися в теоретичних концепціях та практичних висновках саме на особливості якостей осіб, які вчиняють злочини. Тому в межах кримінологічної науки різні сторони вивчення все більше виступають цілісним ученням про людину, що становить суспільну небезпеку. Така особистість є носієм специфічних мотивів, істотних та відносно стійких властивостей, які закономірно сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища². Саме дослідження останніх дозволяє зробити важливі висновки щодо впливу різного роду розладів психічної діяльності, фізіологічних процесів (зокрема, гормонального рівня та рівня ліпідного й вуглецевого обміну в організмі) на злочинність. Так, наприклад, більше половини всіх умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень вчиняються особами з розладами психіки, що не виключають осудність.

- с. 22. Платон розмірковував над тим, що може утримати людей від порушення законів. Він уважав, що важливими факторами стримування є: – очікуване зло – усвідомлення наслідків та покарань, які очікують на порушників законів; – суспільна думка – роль громади в засудженні неправомірної поведінки, що змушує людей прагнути до моральної поведінки; – моральність – власне внутрішнє усвідомлення правильного і неправильного, яке сприяє дотриманню законів; – звички гідної поведінки – виховання та соціалізація, що формують моральні норми та звички, які роблять правомірну поведінку природною; – заохочення законослухняних громадян – підтримка державою тих, хто дотримується закону, через похвалу, пільги або інші форми визнання.

- с. 43. Сформуємо системне уявлення про історію розвитку кримінологічної думки. Отже, можна виділити чотири періоди: - античний; - класичний (класична школа кримінального права); - позитивістський (модерний); - сучасний (постмодерний). Антична філософська думка про злочини та злочинність (Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека та ін.) зосереджена на метафізичних засадах гідності та недоліках правління, що продукують її пригноблення. Вразливий тімос (за Платоном – частка душі, що прагне визнання) зумовлює порушення публічних порядків, детермінує кримінально-протиправну поведінку. Класична школа кримінального права. Період розвитку юридичної думки кримінально-правового, кримінально-виконавчого та кримінологічного спрямування. Цей період за часом збігається з епохою Просвітництва (кінець XVII – початок XIX ст.), у

¹ Лагода К. О. Невиконання судового рішення: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. С. 48

² Там само. С. 49

зв'язку з чим змістовно відбувався у західноєвропейському цивілізаційному руслі з властивими йому надбаннями у галузі філософії, науки, техніки, мистецтва. Гуманістичні тенденції епохи сформували уявлення свободи волі людини на противагу гіпертрофованому телеологізму, який серед іншого мав своїм виявом і систему юридико-релігійних догматів. Ідея свободи волі послугувала основою для створення наукової концепції суб'єктивного ставлення в вину, винної кримінальної відповідальності, яка нині втілена у КК України (ч. 1 ст. 11 та ін.). Злочин розглядається вже не як продукт дії злої метафізичної волі, а як керована поведінка людини – відносно вільного соціального актора. Відтак, мета покарання має бути спрямована не лише на кару як таку та вигнання злого духу, а на віддалені соціально корисні цілі. Виникають перші відносні теорії покарання, а також переосмислення ролі державної влади, законотворчості в процесі детермінації злочинності, висвітлені у працях Ч. Бекарія («Про злочини та покарання» (1764 р.) та ін.), І. Бентама («Паноптикум» (1791 р.) та ін.), Дж. Говарда («Стан в'язниць в Англії та Уельсі» (1777 р.) та ін.), Л. А. Фейербаха («Дивні кримінальні судові справи» (1795 р.), «Анти-Гоббс, чи Про межі верховної влади та права примусу громадян щодо государя» (1791 р.), «Філософська чи всезагальна частина кримінального права» (1810 р.) та ін.), Г. В. Ф. Гегеля («Філософія права» (1820 р.) та ін.) та інших учених. Уперше науково обґрунтовуються та запроваджуються до пенітенціарної практики роздільне тримання чоловіків та жінок, дітей та дорослих, насильницьких та корисливих злочинців, рецидивістів та тих, хто вчинив злочин уперше; залучення до навчання під час відбування покарання тощо. Уперше постулюється безумовний пріоритет кримінально-превентивної діяльності над караючою; визнається раціональний підхід до побудови системи покарань та організації їх виконання та відбування; закладаються принципи свободи волі та винної відповідальності, індивідуалізації покарання, його невідворотності та оперативності застосування¹.

- с. 75. Злочинність – це історично мінливий, статистично стійкий, релятивний соціальний феномен, що виражається у масових, інституційних, суспільно небезпечних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності злочинів, а також злочинній діяльності.

- с. 131. Однак у сучасному світі з розвиненими формами масової комунікації, ефектами глобалізації, що значною мірою (за нормальних, не екстремальних умов) елімінують значення державних кордонів, фронтири мають властивість виникати на інших, не фізичних рівнях соціально-групових взаємодій. Вони представлені межами соціальних сценаріїв, наративів, дискурсів, знаково-символічних, меметичних систем. Межі ці

¹ Орлов Ю. В. Класична школа кримінального права // Кримінологічний довідник : довідкове вид. / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джужі та О. М. Литвинова. Харків : Діса плюс, 2013. С. 162–163.

мають як географічні, так і позагеографічні контури фіксації. При цьому важливо бути свідомим тієї обставини, що, будучи емоційно резонансними, суб'єктивно значущими обрисами інтерактивних матриць, у межах яких відбувається соціальна ідентифікація, привласнення й ретрансляція досвіду (пам'яті, постпам'яті – у термінології М. Хірш) попередніх поколінь як власного, фронтити постають зонами актуалізації бінарних опозицій. Для бінарних же опозицій («свій – чужий», «Схід – Захід», «проукраїнський – проросійський», «патріот – сепаратист» і т.д.) властивим є відношення не констеляції, а субординації, ієрархії. Звідси – й прагнення до домінування, підкорення. Тож фронтири завжди постають як результат та, водночас, фактор детермінації різниці потенціалів (відмінностей на рівні соціальних конвенцій про ідентичність, про оцінки минулого, теперішнього та майбутнього), а тому несуть на собі заряд соціальної напруженості, конфліктогенності, криміногенності.

- с. 151. **II. Модуси екзистенції страждання:** 1. *Екзистенція фізичного болю* є вельми індивідуально вираженою екзистенцією, з різними джерелами, ступенем інтенсивності, фізіологією протікання, перспективами на позбавлення болю, одужання тощо. Водночас не помилилось, мабуть, якщо пов'яжемо цю екзистенцію з фактором тілесності як таким, що радикально вмонтовується в щільне плетиво душевного, психічного, а тому не може не мати на нього впливу. Тіло – не просто вигадка, не випадкове явище, не ілюзія. Воно завжди вияв душі, – а отже, в якомусь сенсі – сама душа. Тіло – не мертва механіка незнати-яких атомів. Тіло – живий образ душі. Воно є і залишається єдиною формою актуального вияву духу в умовах, що нас оточують (О. Ф. Лосєв). Тілесна симптоматика, за влучним і по-мистецьки вишуканим зауваженням С. Маценки, є наслідком психічних афективних диспозицій. Тілесний досвід набуває дедалі більшого значення, зростають страждання, коли робить спроби виявитися душа. Безсилля тіла зумовлює активізацію духовної діяльності, знімає табу. Організм перетворюється на надчутливий сейсмограф, що реєструє загальний крах, і стає збудженою драматичною ареною конфлікту людини і суспільства¹.

- с. 165. Детермінація злочинності (від лат. *determinare* – визначати, породжувати, обумовлювати) – процес взаємодії різнорідних соціальних та природничих факторів (детермінант), що має своїм наслідком існування злочинності, її систематичне відтворення, появу новітніх її різновидів, форм прояву, негативних змін у стані (зростання рівня, ускладнення структури, географії тощо). Кримінологічне вчення про детермінацію злочинності виходить із розуміння комплексності, системності, багаторівневості та безперервності процесу відтворення злочинності. Структурування та формалізація наукового знання про нього відбувається з використанням низки базових категорій: детермінанти злочинності, детермінаційні зв'язки

¹ Маценка С. Хронотопи свідомості. Про творчість Крісті Вульф. Львів : ПАІС, 2007. С. 164.

тощо.

Детермінанти злочинності (криміногенні фактори) – явища і процеси, існування, дія (взаємодія) яких впливає на збереження, погіршення стану злочинності. Вони класифікуються за рівнем відтворення, природою, механізмом дії, соціальним змістом та іншими критеріями. Інтерпретація будь-якого явища, процесу об'єктивної дійсності чи суб'єктивних станів як детермінант злочинності передбачає встановлення виду зв'язку між ними та кримінальною активністю. У науці виокремлюється близько 30 видів детермінаційних зв'язків.

- с. 187. Дискурс як об'єкт кримінологічного аналізу. Злочинність – багатоплановий соціально-правовий феномен. У ньому сполучаються і статистично вимірювані, структурно-функціональні, системні риси, і предметно діяльнісні, інституційні властивості, і конструктивістські маркери. Відтак, цілком закономірним є те, що спектр об'єктів кримінологічного аналізу, заточеного під запити зниження інтенсивності відтворення кримінальних практик, виявляється вельми широким, у цілому відповідним феноменологічній глибині та складності самої злочинності. Значним є і накопичений науковий матеріал, що пояснює детермінаційну природу злочинності. Втім, історизм останньої, її соціальна адаптивність змушує поставити на порядок денний питання про роль дискурсу в її відтворенні: по-перше, як своєрідного соціокультурного поля для розгортання кримінальних практик; по-друге, як криміногенно детермінаційного ресурсу; по-третє, як сфери нереалізованого кримінально-превентивного потенціалу. Ця потреба виявляється особливо гострою у зв'язку з необхідністю: - підвищення ефективності протидії інформаційним операціям агресивного штибу, що є складовими так званих «гібридних» воєн, а також провісником і невід'ємним супутником повномасштабної агресії російської федерації проти України; - розроблення кримінологічних засад перехідного правосуддя, невід'ємними елементами якого є соціальне примирення, встановлення історичної правди й інші складові, що спираються, передусім, на простори спільних семантичних конвенцій.

- с. 212. І хоча вчений не робить безпосередніх висновків про роль дискурсу і трансформованих перцептивних механізмів для утвердження фрагментованості модерної людини, проте існує, на наше переконання, достатньо підстав, щоб пов'язати виявлені й описані Е. Фроммом особливі соціально-психологічні та нейрофізіологічні комбінації із впливом складових «друкарської» культури, яка посилює відірваність індивідуума від зовнішнього світу. «Чи не є слово – зауважував у риторичній формі В. Гавел – найпершим джерелом того, чим ми є, чи навіть самою першоосновою цього способу всесвітнього буття, яке ми називаємо людиною? Дух, душа людини, наше самоусвідомлення, здатність узагальнювати й думати поняттями і, зрештою, наша здатність розуміти, що

помремо – чи не повинні ми завдячувати цим слову, чи, може, все це словом і було створено?»¹

- **с. 257-258.** Досліджуючи проблематику причин та умов індивідуальної кримінально протиправної поведінки (кримінальних правопорушень), не можна не торкнутися питання їх класифікації. Незважаючи на те, що класифікації, як правило, є умовними, вони дозволяють відмежувати одне поняття від іншого, що сприяє більш глибокому їх вивченню й виначенню місця в єдиній класифікаційній системі. Вихідною системою для класифікації причин та умов кримінальних правопорушень виступають детермінанти злочинності. За рівнем функціонування вони поділяються на загальні (загальносоціальні) криміногенні детермінанти злочинності в цілому як масового соціально негативного явища; спеціальні криміногенні детермінанти, що впливають на вчинення різних видів (груп) кримінальних правопорушень або в певних галузях і сферах господарської діяльності або у сфері боротьби з певним видом кримінальних правопорушень; криміногенні фактори індивідуального характеру, що впливають на особу потенційного кримінального правопорушника, підштовхуючи її до кримінально протиправної та у зв'язку з цим кримінально караної поведінки. За територіальною ознакою розрізняють причини й умови, що діють у масштабі всієї країни, в регіонах, в окремих адміністративно-територіальних одиницях, у міській і сільській місцевості, на підприємствах, в установах й організаціях, а також у постійних трудових колективах і тимчасових (наприклад, що працюють вахтовим методом тощо). За часовою ознакою: причини та умови, що діють у літній, весняний, зимовий та осінній періоди. За природно-кліматичною ознакою: причини й умови, пов'язані із суворими або нормальними природно-кліматичними умовами. За природою виникнення причин та умов злочинності виділяють об'єктивні, тобто такі, що не залежать від волі та дій людей, об'єктивно-суб'єктивні й суб'єктивні. За сутністю – соціальні й біологічні. За змістом – криміногенні детермінанти економічного, політичного, соціально-побутового, духовно-морального, соціально-психологічного, культурно-виховного та іншого характеру. За механізмом впливу на особу кримінального правопорушника вирізняють обставини (детермінанти, фактори та ін.), що сприяють учиненню кримінальних правопорушень (полегшують його), обставини, що ускладнюють учинення кримінальних правопорушень, та обставини, що спонукають до вчинення кримінальних правопорушень.

- **с. 279.** Кримінологічна віктимологія як один із відносно незалежних напрямів кримінології з використанням інструментів соціальних і природничих наук (психології, психіатрії, конфліктології, політології, історії,

¹ Гавел В. Слово про слово // Промови та есеї / пер. з чеської Р. Мокрик, Т. Окопна, Є. Перебийніс, О. Перебийніс. Київ : КОМОРА, 2016. С. 119.

математики, кібернетики тощо) вивчає жертв кримінальних правопорушень і процес віктимізації як окремих осіб, так і людських об'єднань з метою виявлення глибинних чинників різних видів злочинності та зменшення або усунення їхнього негативного впливу задля ефективнішого протистояння злочинності. Таке розуміння дає комплексне бачення розвитку кримінологічної віктимології та дозволяє використовувати міждисциплінарний підхід для вивчення жертв і процесу віктимізації, що загалом сприяє кращому виявленню та аналізу детермінант злочинності, а також формуванню ефективних методів її профілактики та протидії. Спрямованість на усунення негативного впливу віктимізації у процесі боротьби зі злочинністю також може посилити наукову базу для практичних заходів захисту постраждалих від кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.
2. Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>
3. Курсанти університету відвідали пам'ятник церковної архітектури – Свято-Іоанно-Усікновенський Храм м. Харкова. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/3080>
4. Кріцак І. В. Враження від прочитаної книги О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» або майбутнє Харківської кримінологічної школи, зачатки її становлення та подальшого інноваційного розвитку: духовно-ціннісні аспекти проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 154–165.
5. Лагода К. О. Невиконання судового рішення: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015.
6. Орлов Ю. В. Класична школа кримінального права // Кримінологічний довідник : довідкове вид. / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джужі та О. М. Литвинова. Харків : Діса плюс, 2013. С. 162–163.
7. Маценка С. Хронотопи свідомості. Про творчість Крісти Вульф. Львів : ПАІС, 2007. 211 с.
8. Гавел В. Слово про слово // Промови та есеї / пер. з чеської Р. Мокрик, Т. Окопна, Є. Перебийніс, О. Перебийніс. Київ : КОМОРА, 2016. С. 117–120.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2025

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

IMPRESSIONS OF THE TEXTBOOK “CRIMINOLOGY (COMMON PART)” (2025), EDITED BY Y. V. ORLOV, WITH EMPHASIS ON THE IMPORTANCE OF TEACHERS AND MENTORS IN OUR LIVES.

The publication is characterized by scientific depth, academic rigorous structure and a high level of interdisciplinary approach that provides a comprehensive understanding of the phenomenon of crime, its patterns and mechanisms of counteraction. Outstanding personalities, professors O. M. Litvinov and Yu. Orlov, made a significant contribution to the development of the criminological school, laying the foundations for the foundations of the modern understanding of criminological processes. The textbook traces the connection between the legacy of prominent scholars and modern trends in criminological science, which makes the publication not only educational, but also scientific and practical a reference point for new generations of lawyers. It offers not only a systematic analysis of crime, but also reveals important of crime, but also reveals the importance of mentoring, the continuity of scientific school and moral guidelines in the education of a new generation of lawyers. Special emphasis is placed on the role of such teachers as academician O. Pohribnyi, who not only not only transmitted knowledge but also shaped professional culture and academic traditions. Given its high quality, in-depth analysis, and relevance, the textbook “Criminology (General Part)” (2025) is a significant contribution to legal science to legal science, which will contribute to the training of highly qualified specialists and will ensure the development of criminological thinking in future lawyers and scientists.

Key words: *criminology, teacher, mentor, existence, values, God, spirituality.*